

Bekő Éva

Felsőfokú tanulmányaimat a Tan Kapuja Buddhista Főiskolán kezdtem, ahol buddhista teológiából szereztem BA diplomát. Ezt követően az ELTE BTK filozófia szakos MA képzésén vettem részt, amelyet 2011 nyarán fejeztem be. Jelenleg a Közép-Európai Egyetem egy éves filozófia MA programjának vagyok a hallgatója. Az itt közölt írás a 2011 tavaszán megrendezett, XXX. OTDK versenyre készített dolgozatom kissé átdolgozott változata. Dolgozatomat Bene László témavezetésével készítettem, és az OTDK Filozófia II. tagozatán harmadik helyezést értem el vele. Érdeklődésem az antik filozófiáról a tudományfilozófia felé tevődött át, így jelenleg elsősorban ezen a területen folytatok tanulmányokat. Érdeklődésem középpontjában a tudományok és az áltudományok egymástól való elhatárolásának a kérdése áll, ezt a témát szeretném kutatni.

Bekő Éva

Legyőzhető-e a győzedelmes argumentum?

Diodórosz Kronosz a modalitásokról és elméletének jelentősége

Bevezetés

Dolgozatom tárgya az antik megarai filozófus, Diodórosz Kronosz győzedelmes argumentumának bemutatása, illetve az argumentummal szoros összefüggésben álló diodóroszi modalitás-definíciók jelentőségének felvázolása. Ezen túlmenően ismertetem azt a filozófiai vitát, amelyet Diodórosz Kronosz a lehetségesség meghatározásával kapcsolatban folytatott Arisztotelésszel és Philónnal. Ennek keretében részletezem, mi a jelentősége annak, hogy elfogadjuk-e a meg nem valósuló potencialitások létezését, illetve miért fontos, hogy egyértelműen elkülönítsük egymástól a meg nem valósuló lehetőségeket és a lehetetlenségeket.

Írásomban amellet érvelek, hogy Diodórosz álláspontja sok szempontból védhető, és megoldási kísérletet nyújt olyan problémákra, amelyeket Arisztotelész nem old meg. Arra helyezem a hangsúlyt, hogy rávilágítsak a győzedelmes argumentum és a diodóroszi modalitás-definíciók jelentőségére, illetve érzékeltessem a meg nem valósuló lehetőségek problémájának a súlyát, amely nemcsak az antik korban jelentett kihívást a filozófusok számára, hanem aktuális kérdés most is.

Mivel Diodórosz Kronosz neve kevésbé ismert számos más antik filozófuséhoz képest, először rövid kitérőt teszek életének és filozófiai tevékenységének a bemutatására: Diodórosz az antik megarai filozófiai iskolához tartozott, és az i.e. 4. század második felében tevékenykedett. A görög logika egyik kiemelkedő alakja volt: egyrészt azért, mert megalkotta a nagy hatást kiváltó győzedelmes argumentumot, másrészt pedig a kondicionális kijelentések természetét vizsgálva elsőként mutatott rá a modális és a temporális logika kapcsolatára.¹ A fennmaradt források szerint annyira megszállottja volt a logikának, hogy bánatában öngyilkos lett, amikor nem tudott megoldani egy logikai rejtvényt, amelyet a szintén megarai Sztilpón adott fel neki az akkori egyiptomi uralkodó, Ptolemaiosz Szótér udvarában.²

Diodórosz munkásságának további részét képezte, hogy az eleai filozófusok nyomdokában haladva a mozgás nemlétezése mellett érvelt, valamint szavaink használatának konvencionális mivoltáról való meggyőződését fejtette ki a korabeli nyelvfilozófiai viták során.³ Utóbbit jól példázza, hogy öt lánya közül az egyiknek férfinévet adott, illet-

1 Altricher 1993, 290. o.

2 Diogenész Laertiosz II. 106–112.

3 Sedley 2010.

ve rabszolgáit olyan kötőszókkal nevezte el, mint például „Dehát” és „Noha”.⁴ Szellemes paradoxonokat talált ki, és tevékenységével felkeltette kortársai figyelmét, amit jól szemléltet Sextus Empiricus feljegyzése:

Diodórosz Kronosz igen jelentős dialektikus volt. [...] Tanainak oly nagy volt a hatása, hogy ennek állandó ismételtetését hallva még a háztetőn üldögélő hollók is a feltételes állítások diodóroszi kritériumát károgták.⁵

Nagy hírnevét Diodórosz elsősorban a győzedelmes argumentumnak (*kürieuón logosz*) köszönhette, amelyet csak közvetett módon ismerhetünk, hiszen a filozófusnak egyetlen műve sem maradt ránk. A győzedelmes argumentumnak olyan nagy jelentősége volt, hogy a sztoikus Kleanthész állítólag egy egész könyvet írt miatta, míg tanítványa, Khrüszipposz ennek hatására a lehetőség fogalmának tisztázását próbálta meg egyik könyvében, de ezek a művek sajnos nem maradtak ránk.⁶ Diodórosz argumentumát Epiktétosz műve vázolja fel legrészletesebben,⁷ de az érvelés logikai levezéséről nem maradt fenn leírás egyik szerzőnél sem. A győzedelmes argumentum egyrészt azért váltott ki nagy hatást, mert ennek segítségével bebizonyosodott, hogy ellentmondás áll fenn három – Arisztotelész és más filozófusok által is – általánosan elfogadott állítás között, másrészt pedig ez által új értelmezést adott Diodórosz a kondicionális kijelentéseknek.

I. Az alapprobléma: a meg nem valósuló potencialitások

Számos jelentős problémát vet fel az a kérdés, hogy a meg nem valósuló lehetőségeket mi alapján különböztethetjük meg a lehetetlenségektől, valamint egyáltalán megkülönböztethető-e egymástól a két kategória. Arisztotelész a *Metafizika* IX. könyvében kifejti azon álláspontját, amely szerint igenis léteznek meg nem valósuló lehetőségek, illetve az aktualitások nem azonosak a potencialitásokkal, ám konkrét meghatározást nem ad arra, hogy mit tekinthetünk potencialitásnak. Különbéféle példákkal érzékelteti, mit jelent a potencialitás és a lehetetlenség, de nem határolja el egymástól konkrétan a két fogalmat. Véleményem szerint részben ez ösztönözte arra Diodórosz Kronoszt, hogy egyértelmű definíciókkal határozza meg, mi lehetséges és mi lehetetlen. Diodórosz a győzedelmes argumentum segítségével amellet érvel, hogy csakis azok a kijelentések fogalmaznak meg lehetséges állítást, amelyek a jelenben vagy a jövőben valóra válnak, ami egyben azt jelenti, hogy meg nem valósuló potencialitások nem léteznek. Ez a nézet magával vonja azt is, hogy egy lehetségeséget ki-

4 Steiger 1994, 77–84. o.

5 Steiger 1994, 91. o., Eredeti szöveghely: Sextus Empiricus, *Adv. math.* I. 310.

6 Uo. 296. o.

7 Epiktétosz, *Dis.* II. 19. 1–5.

fejező kijelentés előbb vagy utóbb múltra vonatkozó szükségszerű igazság lesz, és ami sosem válik szükségszerű igazsággá, az a kijelentés eleve nem fogalmazott meg lehetségeséget. Így a lehetségeséget kifejező és egyedi eseményeket megfogalmazó kijelentések valójában vagy lehetetlenséget, vagy szükségszerű igazságot mondanak ki, azaz Diodórosz szerint nem létezik a szó igazi értelmében vett lehetségeség.

A győzedelmes argumentum igen nagy hatást váltott ki az antikvitásban, ugyanis erős logikai érvet szolgáltatott a determinizmus mellett, ami sokak számára nem volt elfogadható álláspont. A győzedelmes argumentum és a diodóroszi modalitás-definíciók magukkal vonják ugyanis azt a következményt, hogy az egyedi eseményekre vonatkozó kijelentéseknek változatlan az igazságértékük, és egy kijelentés igazságértéke adott már a megfogalmazásának pillanatában is.⁸ Ez azt jelenti, hogy ha például azt az állítást tesszük: „Szókratész hetvenéves korában kivégzik”, akkor állításunk vagy igaz, vagy hamis, de igazságértéke nem akkor dől el, amikor Szókratész meghal, hanem a kijelentés megfogalmazásának pillanatában. Ez a nézet azzal jár együtt, hogy ha valaki Szókratész születése előtt több száz évvel kimondta volna a fenti állítást, akkor az már kimondásának pillanatában is igaz lett volna, és szükségszerű igazságot fejezett volna ki. A győzedelmes argumentum diodóroszi konklúziója arra mutat rá, hogy meg nem valósuló potencialítások nem léteznek, azaz sosem fejeztek ki lehetségeséget azok az állítások, mint például „Szókratész nyolcvanéves korában természetes módon hal meg”, vagy „Szókratész negyvenéves korában elesik a háborúban”.

Diodórosz álláspontja első olvasatra abszurdnak tűnhet, viszont a győzedelmes argumentum olyan érvet szolgáltat, amelyet nem lehet könnyen megcáfolni. A maga korában valószínűleg éppen azért kapta a „győzedelmes” jelzőt, mivel logikailag kikezdetetlennek tartották, és azért váltott ki számtalan vitát, mert nagy kihívást jelentett a determinizmust ellenző filozófusok számára. Az argumentummal szoros összefüggésben álló diodóroszi modalitás-definíciók konkrét meghatározásokat adnak a négy modalitásra, ami véleményem szerint megoldási javaslatot nyújt arra, hogy a meg nem valósuló potencialításokat hogyan különböztethetjük meg a lehetetlenségektől. Az érvelés ugyanakkor azért volt óriási hatással a kor laikusaira is, mert sokakat érdekelt az a kérdés, hogy ha valami nem valósul meg, azt meg nem valósuló lehetőségnek, vagy lehetetlenségnek kell-e tekintenünk? Például ha Oidipusz megöli Laioszt, akkor azt kell-e mondanunk, hogy öröktől fogva szükségszerű igazságot fejezett ki az az állítás, hogy „Oidipusz megöli Laioszt”, vagy pedig meg nem valósuló potencialitásként annak a propozíciónak a megvalósulására is volt lehetőség, hogy „Oidipusz nem öli meg Laioszt”? Vagy vajon öröktől fogva szükségszerű igazságot mond-e ki az az állítás, hogy „Kürosz legyőzi Kroiszoszt, és meghódítja Lúdiát”, vagy pedig lehetségeséget fejezett ki az az állítás is, „Kroiszosz legyőzi Küroszt, és meghódítja Perzsiát”?

8 Az általánosságot kifejező propozícióknak változhat az igazságértékük, ilyen például a „nappal van” állítás (lásd a részleteket a VI. fejezetben).

II. A győzedelmes argumentum

A győzedelmes argumentum vizsgálatakor szembesülnünk kell azzal a problémával, hogy az argumentum levezetésével kapcsolatban nem áll rendelkezésünkre semmilyen forrás, így csupán kísérleteket tehetünk az érvelés rekonstrukciójára. Az argumentum premisszáit és a belőlük levont konklúziót ismerjük, de hogy milyen módon jutott el Diodórosz a számos vitát kiváltó konklúzióhoz, arról csak találgatásaink lehetnek, még akkor is, ha fel tudunk vázolni olyan megoldási kísérleteket, amelyek nagy valószínűséggel helytállóak.

A győzedelmes argumentum görög elnevezése, a *kūrieuón logosz* szó szerint „leigázó érvelést” jelent. Ha ezt a fordítást vesszük alapul, akkor a „leigázó” jelzőt úgy érthetjük, hogy az érvelés tartalmára vonatkozik, vagyis az argumentum a szükségszerűség mindent leigázó hatalma mellett szolgáltat logikai érvet. Ezen kívül az is egy lehetséges értelmezés, hogy a *kūrieuón* kifejezés nem az argumentum tartalmára, hanem annak jellegzetességére vonatkozik, azaz arra utal, hogy az érvelés legyőzhetetlen, logikailag kikezdhetetlen.⁹ Bármelyik értelmében is használták a *kūrieuón* szót, annyit bizonyosan tudunk, hogy a győzedelmes argumentum jelentősége abban áll, hogy elsőként világít rá három kijelentés együttes implauzibilitására. E három kijelentés az Epiktétosz által közölt eredeti szöveg és a szó szerinti magyar fordítás alapján a következőképpen szól:

- (1) *Pan pareléüthosz aléthesz anankaion einai.*
Minden <ami> elmúlt <és> igaz, szükségszerű.
- (2) *Dünató adünaton mé akoluthein.*
Lehetségesre lehetetlen nem következik.
- (3) *Dünaton einai ho ut' esztin aléthesz ut' esztai.*
Lehetséges, ami sem nem igaz, sem nem lesz <igaz>.¹⁰

A három görög mondat tartalmilag így adható vissza világosabban:

- (1) Minden, ami elmúlt és igaz, szükségszerű.
- (2) A lehetőséget nem követi lehetetlen.
- (3) Az, ami nem igaz, és nem is lesz igaz, lehetséges.¹¹

⁹ Altrichter 1993, 289. o.

¹⁰ Steiger 1994, 103. o.

¹¹ Steiger 1994, 103. o. Eredeti szöveghely: Epiktétosz, *Diss.* II. 19. 1–5. (131 Döring)

A győzedelmes argumentum bemutatását így folytatja Epiktétosz:

Diodórosz, látván az ellentmondást, az első két állítás kézenfekvő voltát használta föl annak igazolására, hogy

(~3) Ami nem igaz, és nem is lesz igaz, az nem is lehetséges.¹²

A szöveg folytatásából azt is megtudjuk, hogy bizonyos filozófusok, mint például Kleantész és követői a második és a harmadik állítást fogadták el, és az elsőt vetették el; más filozófusok pedig, mint például Khrüszipposz és követői az elsőt és a harmadikat fogadták el, és a másodikat utasították el.

Mivel ennél többet nem mondanak forrásaink a győzedelmes argumentumról, meg kell vizsgálnunk, mit jelent egyáltalán ez a három premissza. Kézenfekvő lenne azt gondolnunk, hogy eseményekre vonatkoznak a fenti kijelentések, de az „elmúlt és igaz” kifejezés nem vonatkozhat eseményekre, hiszen nincs értelme olyat mondani, hogy egy esemény „igaz”. Az eseményekről csupán azt mondhatjuk, hogy megtörténtek vagy nem történtek meg; azt, hogy „igaz”, vagy „hamis”, kizárólag kijelentésekről állíthatjuk. Ebből a megfontolásból tehát azt kell feltételeznünk, hogy Diodórosz kijelentésekre gondolt az érvelésében, és nem eseményekre.¹³ Ha így értelmezzük a győzedelmes argumentumot, akkor a következőképpen fogalmazhatjuk át a premisszákat:

- (1) A múltra vonatkozó minden igaz kijelentés szükségszerű.
- (2) A lehetséges kijelentésből logikailag nem következik a lehetetlen kijelentés.
- (3) Az a kijelentés, amely nem igaz és nem is lesz igaz, még lehetséges.¹⁴

Diodórosz tehát felfedezte, hogy a három premissza együttesen inkonzisztens, és úgy gondolta, a három közül az utolsó az, amelyik elvetendő. Érdekes szemügyre vennünk, hogy ezt helyesen gondolta-e, hiszen első olvasatra a harmadik premissza is ugyanúgy helytállónak tűnik, mint a másik kettő. A rendelkezésünkre álló testimóniumok szerint senki sem vonta kétségbe e három premissza ellentmondasságát, ezen a téren tehát tökéletes egyetértés volt még a Diodóroszt kritizáló filozófusok között is: a vélemények csupán abban tértek el egymástól, hogy ki melyik állítást tartotta hamisnak.¹⁵

12 Bugár – Lautner 2006, 69. o., ford. Steiger Kornél. Eredeti szöveghely: Epiktétosz, *Diss.* II. 19. 1–5.

13 Altricher 1993, 292. o.

14 Steiger 1994, 103. o. és Altrichter 1993, 297–298. o.

15 Altrichter 1993, 298. o.

A premisszák vizsgálata

Az argumentum vizsgálatakor figyelembe kell vennünk, hogy kétféle kijelentéstípus különböztettek meg Diodórosz korában:¹⁶

- a) Olyan kijelentések, amelyek változtatják igazságértéküket aszerint, hogy éppen megvalósulnak-e vagy sem. Ezekről azt gondolták, akárhányszor megvalósulhatnak, és megvalósulásuk idején igazak, míg más időpontokban hamisak. Például: „nappal van”.
- b) Olyan kijelentések, amelyek egyszer valósulhatnak meg, így soha nem változik az igazságértékük. Például: „Platón alapította az Akadémiát”.

1. Az argumentum első premisszáját (*pan pareléüthosz aléthesz anankaion einai*) kétféleképpen lehet érteni:¹⁷

- i) „Minden igaz állítás, amely a múltról szól, szükségszerű.”

Ez a premissza a fenti b) típusú mondatokra vonatkozik, így azt fejezi ki, hogy a múltról szóló minden igaz állítás igaz is marad, tehát sosem változik meg az igazságértéke. Például, ha igaz az a kijelentés, hogy „az első görög-perzsa háború harmadik napján esett az eső”, akkor utólag már nem lehetséges az, hogy „az első görög-perzsa háború harmadik napján nem esett az eső”. Egy olyan kijelentés pedig, amely nem fejez ki lehetségséget, logikailag egyenértékű azzal a szükségszerű kijelentéssel, amely annak a tagadása. Ebből kifolyólag a múltra vonatkozó kijelentések vagy szükségszerűek, vagy lehetetlenek.¹⁸ Az a) típusú mondatokra pedig úgy vonatkoztatható ez a premissza, ha a mondatokba egy meghatározott időpontot kifejező változót teszünk, például: „amikor kihirdették az első olümpiai játékok diszkoszvető versenyének győztesét, akkor nappal volt”. Ezen a módon az a) típusú állítások átalakíthatóak b) típusú mondatokká, amelyeknek nem változik az igazságértékük.

Egy múltról szóló igaz propozíciónak ugyanakkor nem kell feltétlenül múlt idejű mondatnak lennie, hanem kifejezhető úgy is, hogy a mondat igei állítmánya jövő idejű, mint például: „mindig igaz lesz, hogy Arisztophanész Athénben született”. Ugyanígy egy múlt idejű állítás is szólhat a jövőről: „mindig igaz volt, hogy Platón meg fogja alapítani az Akadémiát”.

- ii) „Minden igaz múlt idejű állítás szükségszerű.”

Diodórosz minden bizonnyal nem erre az értelmezésre gondolt, ugyanis sok olyan múlt idejű állítás van, amely valamikor igaz, egy későbbi időpontban pedig hamis. Ilyen állításokat az a) típusú mondatok fejeznek ki, mint például: „tegnap telihold

¹⁶ Kneale 1987, 125. o.

¹⁷ Kneale 1987, 123–124. o.

¹⁸ Altrichter 1993, 299. o.

- volt”. Ha ez az értelmezés lenne helytálló, abból az következne, hogy minden hamis múlt idejű kijelentés lehetetlen lenne, mivel egy szükségszerű állítás ellentmondó párja lehetetlenséget fejez ki. Ha ezt az érvelést alkalmazta volna Diodórosz, akkor túllőtt volna a célon, ugyanis azt mutatta volna meg, hogy a lehetséges, az igaz és a szükségszerű egybeesik; ugyanúgy, ahogy a nem szükségszerű, a hamis és a lehetetlen is egybeesik. Másrészt, Diodórosznak a modális fogalmakra alkalmazott definíciója¹⁹ éppen azon alapul, hogy az általánosságokat kifejező kijelentések igazságértéke változhat, ezért kizárt, hogy az első premisszát így gondolta volna.
2. A második premisszában (*dünató adünaton mé akoluthein*) szereplő *akoluthein* igét kétféleképpen érthetjük:²⁰
- i) Időbeli követés. Erre több ellenvetést is felhozhatunk: egyrészt érvelhetünk amellest, hogy az oksági viszonyoknál egyidejűség is előfordulhat, másrészt pedig forrásaink szerint a sztoikus Khrüszipposz egyértelműen nem ebben az értelemben használja az *akoluthein* igét, amikor Diodórosz nézetét próbálja cáfolni.²¹ Továbbá olyasmi előfordulhat, hogy lehetetlenné válik valami, ami korábban lehetséges volt: ha Diodórosz így értette volna az *akoluthein* igét, akkor a második a premissza lenne fenntarthatatlan, és nem a harmadik. A filozófus viszont a harmadikat tartja elfogadhatatlannak, nem pedig ezt.
 - ii) Logikai követés. Az Arisztotelész utáni logikai vitákban ebben az értelemben szerepel az *akoluthein* kifejezés, továbbá Khrüszipposz is így használja a Diodórosszal folytatott vitájában, ezért igen valószínű, hogy a győzedelmes argumentumban is ezt jelenti.
3. A harmadik premisszánál (*dünaton einai ho ut’ esztin aléthesz ut’ esztai*) kisebb a félreértés lehetősége, ám annyit érdemes megjegyezni: célja nem az, hogy a „lehetséges” definícióját rögzítse, hanem a *dünaton einai ho* predikatív szerkezetként szerepel, vagyis azt fejezi ki, hogy léteznek meg nem valósuló lehetőségek is. Ezért úgy értendő a mondat, hogy „az, ami nem igaz és nem is lesz igaz, még lehetséges”, vagyis egy kijelentés attól még kifejezhet lehetséges állítást, ha az most nem igaz, és a jövőben sem válik igazzá.²²

Az argumentum rekonstrukciója

Mielőtt bemutatnám a győzedelmes argumentum rekonstrukciójának kísérleteit, szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy az érvelés levezetésén túl további kérdést jelent az, hogy Diodóroszt mi vezértelte abban, hogy a három szóban forgó premisszát helyezze egymás

19 Lásd az V. fejezetben.

20 Altrichter 1993, 294–296. o.

21 Uo., 296.o.

22 Uo. 297. o.

mellé. Aphrodisziaszi Alexandrosz azt állítja, a megarai filozófus a modalitásokról vallott nézetei alátámasztására használta érvelését,²³ amiből arra következtethetünk, hogy Diodórosz először megfogalmazta modalitás-definícióit, és utána találta ki magát az argumentumot. Ez a beszámoló magyarázatot szolgáltat arra, hogy a filozófus miért éppen ezt a bizonyos három kijelentést helyezte egymás mellé, illetve mi volt a célja az argumentummal.

A győzedelmes argumentum annyira ismert volt a maga korában, hogy állítólag még a társasági összejöveteleken is gyakran erről beszélgettek egymással az emberek.²⁴ Ha hihetünk ennek a leírásnak, az azt jelenti, hogy nem volt szükséges feltétlenül járatosnak lennie a logikában annak, aki meg akarta érteni Diodórosz mondanóját. Az argumentum logikai levezetésének bemutatása előtt így célszerű megvizsgálnunk először egy hétköznapi példán keresztül Diodórosz érvelését. Tegyük fel, hogy egy fagyaltos pult előtt állok vasárnap délután három órakor, és azon gondolkodom, csokoládé- vagy vaníliafagyaltot vegyek-e. Az adott pillanatban – a harmadik premissza értelmében – úgy tűnik, lehetőségességet fejez ki az az állítás is, hogy „csokoládéfagyaltot veszek vasárnap délután három órakor”, és az is, hogy „vaníliafagyaltot veszek vasárnap délután három órakor”. Egy kis idő után meghozom a döntésemet: vaníliafagyaltot veszek. Miután megvettem a fagyaltot, az első premissza alapján szükségszerűen igaz állítássá válik az a kijelentés, hogy „vaníliafagyaltot vettem vasárnap délután három órakor”. Azért válik szükségszerűvé, mert a három óránál későbbi időpontokban már nem mondhatom igaz állításként, hogy „lehetőség az, hogy csokoládéfagyaltot veszek vasárnap délután három órakor”, hiszen a vasárnap délután három óra elmúlt, így többé nem tudok döntést hozni arról, hogy mit csináljak abban az időpontban. Az akkor meghozott döntésem és az ezzel együtt járó vaníliafagyalt vásárlás végérvényes és visszavonhatatlan, utólag már nem tudok rajta változtatni, nem tudom meg nem történné tenni. Ugyanígy az is igaz, hogy ha vasárnap délután három órakor nem vettem csokoládéfagyaltot, akkor később ezen a tényen sem tudok változtatni: négy órakor például mondhatom azt igaz állításként, hogy „most, azaz vasárnap délután négy órakor csokoládéfagyaltot veszek”, de ekkor már nem igaz az, hogy lehetőségem van arra, hogy „vasárnap délután három órakor csokoládéfagyaltot veszek”. Ezen a ponton ütközünk bele a második premisszába: ami logikailag lehetőség volt, az logikailag lehetetlenné vált. Három órakor lehetőségességet fejezett ki az a kijelentés, hogy „három órakor csokoládéfagyaltot veszek”, négy órakor viszont már nem fejez ki lehetőségességet az a kijelentés, hogy „három órakor csokoládéfagyaltot veszek”. Ezzel viszont megsérül a második premissza, vagyis az a modális logikai törvény, amely meglehetősen megingathatatlannak tűnik. Ebből az érvelésből az derül ki tehát, hogy ha az argumentum első és harmadik premisszáját elfogadjuk, akkor a második premissza tarthatatlanná válik, azaz bebizonyosodott, hogy a három premissza együttesen inkonzisztens.

23 Kneale 1987, 122. o.

24 Epiktétosz, *Dis.* II. 19. 8.

Mivel Diodórosz Kronoszt dialektikusként tartották számon, nyilvánvalóan be kellett mutatnia a győzedelmes argumentumnak valamiféle logikai levezetését. Sajnos nem maradt ránk ez az érvelés, így csak feltételezéseket tehetünk vele kapcsolatban, ám a logika azon eszközeivel élve, amelyek az antikvitásban is ismertek voltak, és ma is elfogadottak, le tudjuk vezetni az argumentumot a következő módon.²⁵ Tegyük fel, hogy van egy olyan kijelentés, amelyre a harmadik premissza kikötései állnak, nevezzük ezt a kijelentést p -nek. A premisszák ellentmondásosságát így bizonyíthatjuk be:

1. p lehetséges	(3. premissza miatt)
2. p most nem igaz és nem is lesz igaz	(3. premissza miatt)
3. p most nem igaz	(2.-ből)
4. p nem volt igaz	(3.-ből az 1. premisszával)
5. $\text{nem-}p$ igaz volt	(4.-ből)
6. $\text{nem-}p$ szükségszerű	(5.-ből az 1. premisszával)
7. p lehetetlen	(6.-ből)
8. ellentmondás az, hogy p lehetséges és p lehetetlen	(2. premissza miatt)

Levezetésünk abból indul ki, hogy ha van egy olyan p állításunk, amelyet most lehetségesnek tartunk, ám sosem valósul meg, akkor a jelenhez képest egy későbbi időpontban már úgy kell szólnia állításunknak, hogy „nem volt igaz, hogy p ”. Ekkor viszont életbe lép az első premissza, amely szerint a múltra vonatkozó állítások szükségszerűek, tehát szükségszerűnek kell tekintenünk, hogy „ $\text{nem-}p$ igaz volt”. Így viszont bekövetkezett az, aminek a második premissza szerint nem szabadott volna bekövetkeznie: ami logikailag lehetséges volt, az logikailag lehetetlenné vált. Ezáltal arra jutottunk, hogy ha feltesszük azt, hogy argumentum harmadik premisszája helyes (vagyis lehetségességet fejez ki az a kijelentés, amely nem igaz és nem is lesz igaz), akkor a második premissza elfogadhatatlanná válik. A második premissza, amelyet a filozófus mindenáron meg akart tartani, egy olyan szabály, amely már Arisztotelész előtt ismert volt, és Arisztotelész által is elfogadott volt,²⁶ és a modális logikában ma is elfogadott tétel,²⁷ így Diodórosznak nyomós oka volt arra, hogy ne vesse el. Ehelyett úgy gondolta Diodórosz, mivel kézenfekvő az első és a második premissza igazsága, a harmadik premissza helytállóságát kell megkérdőjeleznünk, ugyanis csak így tudjuk megőrizni a második premissza fenntarthatóságát.

25 A levezetésben alkalmazott „ p lehetséges” állítás így értendő: „lehetséges, hogy a p állítás egy bizonyos időpontban igazzá válik”. Az itt bemutatott érvelésen túl Altrichter Ferenc további alternatívákat is felvázol tanulmányában (1993, 312–313. és 326–327. o.), és ezen túl egyéb lehetséges levezetések is léteznek, lásd például Mates 1953, 36–41. o. és Ruzsa 1984, 160–164. o.

26 Arisztotelész többek között a következő szöveghelyeken említi a második premisszában megfogalmazott tétel elfogadását: *Első analitika* 30b4–5 és 32a18–20, *Fizika* 256b10–12, *Az égbolt* 281b15–16.

27 Kneale 1987, 123. o. és Hintikka 1973, 183. o.

A harmadik premissza elvetése a következőt jelenti: „nem igaz, hogy lehetséges az a kijelentés, amely nem igaz és nem is lesz igaz”.

A megarai filozófus feltehetőleg abból indulhatott ki, hogy abszurd lenne nem elfogadni akár az első, akár a második premisszát. Ugyanis ha ezeket elfogadjuk és a harmadik premisszát elvetjük, kizárólag akkor tudjuk összeegyeztetni azokat az elveket, amelyek szerint a múltra vonatkozó állítások szükségszerűek, valamint egy logikailag lehetséges állításból nem következik logikailag lehetetlen állítás. Ez a nézet viszont – furcsa módon – magával vonja, hogy nem léteznek meg nem valósuló potencialitások, de Diodórosz véleménye szerint ez az álláspont még mindig sokkal inkább elfogadható, mint ha az első premisszát vetnénk el, és ezzel azt jelentenénk ki, hogy a múltra vonatkozó kijelentések igazságértéke megváltozhat (azaz megváltoztatható lenne a múlt), vagy pedig a második premissza elutasításával semmibe vennénk egy alapvető logikai törvényszerűséget. Diodórosz nézete így tehát – még ha elsőre bizarrnak is tűnik – védhető álláspont, ugyanis az argumentum arra mutat rá világosan, hogy a három premissza együttesen implauzibilis, és ezek közül a harmadik az, amelynek elutasításával – úgy tűnik – a lehetőségekhez képes a lehető legkisebb mértékű abszurditásra jutunk. Akik kritizálták ezt az érvelést, csak azt az ellenérvet tudták felhozni, hogy nem feltétlenül a harmadik premisszát kell elvetnünk.

A győzedelmes argumentum véleményem szerint tulajdonképpen azt a kérdést veti fel, hogy ha egy p kijelentés sosem igaz, és annak tagadása, a $\neg p$ kijelentés állandóan igaz, akkor van-e értelme egyáltalán lehetőségekről beszélnünk. Ugyanis a szükségszerű igazságokat kifejező kijelentések jellemzője, hogy állandóan igazak, míg a lehetetlenségeket kifejező állítások jellemzője, hogy állandóan hamisak. Így viszont gyakorlati szempontból nézve a soha meg nem valósuló potencialitásokat és a lehetetlenségeket kifejező proposíciók egyenértékűek, és ezáltal megkérdőjelezhető, hogy létezik-e egyáltalán különbség a soha meg nem valósuló potencialitások és a lehetetlenségek között. Ha összevetjük Diodórosz nézeteit Arisztotelész releváns rendelkezésünkre álló írásaival, akkor még inkább látható, milyen nehézségeket vet fel, ha elfogadjuk a meg nem valósuló potencialitások létét.

III. Diodórosz és Arisztotelész vitája

Diodórosz Arisztotelész kortársának tekinthető, kettejük közül az utóbbi volt néhány évtizeddel idősebb. Az életrajzi adatok alapján tehát azt valószínűsíthetjük, hogy a győzedelmes argumentum egyfajta ellenreakciót jelentett Arisztotelész nézeteire, bár az a vélekedés is feltételezhetően helytálló, hogy a potencialitásokkal kapcsolatos vita egy

hosszadalmas folyamat volt Arisztotelész és a megarai iskola között.²⁸ A Diodórosznál nagyjából két generációval idősebb megarai Eubulidész élesen szembeszállt Arisztotelész nézeteivel, és heves viták dúltak a két filozófus között Diogenész Laertiosz leírása szerint. Talán ez lehetett az oka annak, hogy a megaraiak és Arisztotelész állandó konfliktusban álltak egymással, és később a peripatetikusok, illetve a megarai hagyomány továbbvivői, a sztoikusok között is hasonló viszony uralkodott.²⁹

A jövőre vonatkozó állítások igazságértéke

A győzedelmes argumentum valószínűleg a *Hermeneutika* 9. fejezete ellen irányul, ugyanis Arisztotelész ebben a munkájában fejt ki azt a nézetét, hogy bár szükségszerű, hogy egy állítás és annak tagadása közül az egyik mondat igaz, és a másik hamis legyen, a jövőre vonatkozó állítások esetében nem szükségszerű, hogy történetesen az állítás vagy pedig annak tagadása igaz-e. A jelenre és a múltra vonatkozó kijelentések szükségszerűek, vagyis adva van az igazságértékük, de a jövőre vonatkozó kijelentések igazságértéke nincs meghatározva. A győzedelmes argumentum diodóroszi konklúziója ezzel szemben azt sugallja, hogy a jövőre vonatkozó, egyedi eseményeket kifejező proposíciók igazságértéke is adott (mivel eszerint csak az a kijelentés fejez ki lehetőségességet, amely előbb vagy utóbb igazzá válik), ami magával vonja azt a kellemetlen következményt, hogy egy kijelentés az igazságértékét nem a kijelentésben benne foglalt állítás verifikációjakor vagy falszifikációjakor nyeri el, hanem az igazságérték már eleve meg van határozva az állítás kimondásakor. Így például ha valaki több ezer évvel ezelőtt kimondta volna azt az állítást, hogy „a második világháború több mint hatvanmillió halálos áldozatot követel”, akkor ez a kijelentés már több ezer évvel ezelőtt is igaz volt Diodórosz nézete szerint, és nem akkor vált igazzá, amikor empirikusan verifikálódott. Diodórosz a determinista álláspontot védte a győzedelmes argumentummal, ami – érthető okokból – nem mindenkinek nyerte el a tetszését. Arisztotelész elutasította a determinizmust, így azon a nézeten volt, hogy léteznek meg nem valósuló potencialitások, ami példánk esetében azt jelenti, hogy potencialitásokat – illetve az események kimenetelének ismerete után már meg nem valósult potencialitásokat – fejeznek ki az olyan állítások, mint például „a második világháború kevesebb mint hatvanmillió halálos áldozatot követel”, vagy „a második világháború nem történik meg”. Arisztotelész álláspontja így első ránézésre

28 A megarai iskola valójában olyan filozófusok csoportját jelentette, akik hasonló problémákkal – elsősorban logikai kérdésekkel – foglalkoztak, és a megarai Eukleidésznek vagy annak tanítványainak képzésében részesültek. A legújabb kutatások alapján valószínűsíthető, hogy a megarai filozófusok nem alkottak a szó igazi értelmében vett iskolát, hanem egymástól függetlenül alakították ki nézeteiket, amelyeket alkalmanként megvitattak egymással. (Lásd: Döring 1989, 308–309. o.)

29 Kneale 1987, 119. o.

jóval vonzóbbnak, esetleg ésszerűbbnek tűnhet, mint Diodóroszé, viszont ez a teória azt a cseppet sem könnyű kérdést veti fel, hogy a meg nem valósuló potencialitások és a lehetetlenségek között mi alapján tehetünk különbséget?

A lehetségesség és a megvalósultság viszonya

Arisztotelész potencialitásokkal kapcsolatos nézetét a győzedelmes argumentum harmadik premisszája fejezi ki explicit módon, amely kimondja, hogy lehetségességet fejez ki egy olyan állítás is, amely sem a jelenben, sem a jövőben nem valósul meg. A *Metafizika* IX. könyvében olyan példákat találhatunk erre, minthogy valami képes lehet a sétálásra anélkül, hogy éppenséggel sétálna, vagy képes lehet a nem-sétálásra, és ennek ellenére sétálhat. Ugyanígy előfordulhat, hogy valami képes a nem-létezésre, és mégis létezik, vagy képes a létezésre, és mégsem létezik. Az aktualitás nem más, mint valaminek a megvalósultsága: a nem-létező dolgok egy része potenciálisan létezik, míg ténylegesen azért nem létezik, mert nem megvalósult.³⁰

Arisztotelész *Az égbolt* I. könyvében³¹ megfogalmazza azt a problémát, hogy valamilyen módon különbséget kell tennünk a meg nem valósuló potencialitások és a lehetetlenségek között. Ebben az írásában azt állítja: az égbolt örökkévaló, és örökkévaló csakis az lehet, ami keletkezetlen és pusztulhatatlan. Keletkezetlennek azt a dolgot nevezzük, ami lehetetlen, hogy keletkezzék, illetve pusztulhatatlannak azt, ami lehetetlen, hogy elpusztuljon.³² Az égbolt nem azért örökkévaló, mert soha meg nem valósuló potencialitásként áll fenn az égbolt keletkezése és pusztulása, hanem azért, mert lehetetlen, hogy valaha is elpusztuljon. A filozófus itt felveti azt a fontos kérdést is, hogy vajon a lehetőségekkel kapcsolatban az időt meghatározott mennyiségűnek vagy végtelennek kell-e tekintenünk, ugyanis a kontingensen létező dolgokról nem állíthatjuk, hogy lehetséges az, hogy végtelen ideig létezzenek, és egy másik végtelen ideig ne létezzenek, mert akkor két végtelent kapnánk, ami lehetetlenség.³³ Úgy gondolom, ezen a ponton elérkeztünk ahhoz a rendkívül jelentős problémához, amely Arisztotelész és a megarai filozófusok vitájában állandóan visszatér. Ez a probléma pedig nem más, mint hogy a lehetségességet kifejező proposíciókat általánosságban értjük-e, vagy pedig egy meghatározott időváltozóval. Hiszen nem mindegy, hogy azt állítjuk: „Szókratész az agorán sétál”, vagy pedig „Szókratész a kivégzésének napján az agorán sétál”. Ha megkülönböztetjük az időváltozót tartalmazó és időváltozót nem tartalmazó kijelentéseket, akkor a két típusú kijelentésre nem vonatkozhat ugyanolyan módon a kontingencia,

30 Arisztotelész, *Metafizika* © 1047a21–b2.

31 Arisztotelész, *Az égbolt* I. 11–12.

32 Uo. 281a2–7.

33 Uo. 281a28–281b2.

illetve további viták vethetők fel azzal kapcsolatban, hogy az időváltozót tartalmazó állítások mennyiben lehetségesek. A „Szókratész a kivégzésének napján az agorán sétál” kijelentés lehetségeséget fejez ki abban az értelemben, hogy a megadott időpontban Szókratész ép lábakkal és ép szervezettel rendelkezett, ebből a szempontból nézve tehát mondhatjuk azt, hogy lehetséges volt, hogy az agorán sétáljon aznap. De érvelhetünk úgy is, hogy mivel Szókratész az adott ominózus napon börtönbe volt zárva és őrkök őrizték, erősen megkérdőjelezhető, hogy valóban rendelkezett-e az agorán való sétálás képességével.³⁴ A *Metafizika* Θ könyvében Arisztotelész a következő kritikát fogalmazza meg a megariaiak álláspontjáról:

Némelyek, például a megariaiak azt mondják, hogy tevékenységre csak az képes, aki éppen tevékenykedik; és hogy amikor nem tevékenykedik, akkor nem is képes rá. Például aki éppen nem épít, az nem is képes építeni; erre az építő csak akkor képes, amikor éppen épít. És hasonlóképpen van ez más esetekben is.³⁵

Ebből a leírásból tulajdonképpen az derül ki, hogy bizonyos megari filozófusok – valószínűleg az Arisztotelésszel nagyjából egy időben tevékenykedő Eubulidész és kortársai – úgy gondolták, egy proposíció által megfogalmazott esemény aktualitása és potencialitása időben egybeesik, viszont úgy tűnik, amellet a probléma mellett elsiklik Arisztotelész, hogy általánosságot kifejező vagy pedig időváltozót tartalmazó proposíciókról beszélünk-e. Amiről Arisztotelész beszél, azt a következő példamondat fejezi ki: „Metagenész rendelkezik az építés képességével.” A megariaiak nézetét viszont ez a kijelentés példázza: „Metagenész egy bizonyos időpontban rendelkezik azzal a képességgel, hogy egy bizonyos időpontban építsen.” Lényeges különbség, hogy Arisztotelész aktualitás és potencialitás viszonyáról foglalt állást a műveiben, míg a megariaiak egy proposíció lehetségeségéről, vagyis modalitásáról beszélnek, így bármilyen heves viták is folytak a két fél között, annak alapjául részben az szolgált, hogy nem értették meg egymást, vagy legalábbis félreértették egymást. A megariaiak álláspontja a következőképpen fest:

- a) Ha egy A dolog nem végez egy bizonyos φ tevékenységet egy adott t időpontban, azt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy A a t időpontban nem rendelkezik azzal a képességgel, hogy a φ tevékenységet végezze a t időpontban.
- b) Minden képesség valójában szinkronikus: ha egy A dolog egy tetszőleges időpontban rendelkezik azzal a képességgel, hogy φ tevékenységre képes egy tetszőleges időpontban, akkor az az időpont, amikor A rendelkezik φ képességével, valójában azonos azzal az időponttal, amikor A a φ tevékenységet végzi.³⁶

34 A Diodórosz, valamint Philón által meghatározott modalitás-definíciók bizonyos mértékig választ adnak az ilyen típusú kérdésekre (lásd az V. és a VI. fejezetben).

35 Steiger 1994. Eredeti szöveghely: Arisztotelész, *Metafizika* Θ 1046b29–32.

36 Makin 2006, 61–62. o.

Ezt az elméletet a következő példával világíthatjuk meg: tegyük fel, igaz az az állítás, hogy „Szókratész rendelkezik azzal a képességgel, hogy szerda délben a birkózóiskolába menjen”. Ha Szókratész szerda délben elmegy a birkózóiskolába, akkor kizárólag szerda délben rendelkezik a birkózóiskolába menés képességével, ugyanis a korábbi időpontokban nem jelenthetjük ki bizonyosan, hogy Szókratész képes lesz szerdán arra, hogy a birkózóiskolába menjen, hiszen szerda délig még bármi közbejöhethet, ami megszüntetheti ezt a képességét. Ha viszont Szókratész szerda délben nem megy el a birkózóiskolába, akkor szerda délben nem rendelkezik a birkózóiskolába menés képességével, mivel nem megy el a birkózóiskolába. E gondolatmenet által arra a konklúzióra jutunk, hogy egy dolog csakis akkor képes egy bizonyos tevékenységre, amikor éppen végzi azt a tevékenységet, és amikor nem tevékenykedik, akkor nem is képes rá.

Diodórosz Kronosz álláspontja viszont módosítja az Arisztotelész által kritizált megarai filozófusok gondolatmenetét, ugyanis a győzedelmes argumentumnak az a konklúziója, hogy az lehetséges, ami a jelenben vagy a jövőben valóra válik. A diodóroszi álláspontnak megfelelő érvelés így a következőképpen néz ki: tegyük fel, hogy t és t^* különböző időpontok, és t^* későbbi időpont, mint t . Ebben az esetben egy A dolog akkor és csak akkor képes φ tevékenység t^* időpontban való végzésére a t időpontban, ha valóban képes lesz a t^* időpontban arra, hogy a t^* időpontban végrehajtsa a φ tevékenységet.³⁷ Az érvelés menetét a következő példával szemléltethetjük: egy alvó orvos rendelkezik valamiféle képességgel arra, hogy holnap gyógyítson, de csak annyiban rendelkezik most a holnapi gyógyítás képességével, amennyiben holnap valóban képes lesz arra, hogy holnap gyógyítson. Ez azt jelenti, hogy ha ennek az orvosnak úgy alakul az élete, hogy holnap nem gyógyít, akkor a t időpontban (vagyis most) eleve nem volt meg a képessége arra, hogy egy későbbi t^* időpontban (azaz holnap) gyógyítson. Ha viszont úgy alakul az élete, hogy holnap gyógyít, akkor most valóban rendelkezik a holnapi gyógyítás képességével. A győzedelmes argumentum ugyanakkor magával vonja példánk esetében azt is, hogy ha holnap gyógyítani fog ez az orvos, akkor már most is igaz az a kijelentés, hogy „ez az orvos holnap gyógyít”, viszont ha holnap nem gyógyít, akkor már most is hamis az a kijelentés, hogy „ez az orvos holnap gyógyít”. Diodórosz olyat viszont nem állít – legalábbis nincs róla tudomásunk, hogy olyat állított volna –, hogy ez magával vonná azt, hogy a jövődöbéli események kimenetelét előre meg lehetne jósolni. Mindazonáltal abból, hogy most még nem tudjuk, holnap fog-e gyógyítani a jelenleg alvó orvos, nem következik, hogy kijelentésünk igazságértéke ne lenne meghatározva a kijelentés kimondásának időpontjában.

Arisztotelész *Az égbolton* tesz egy olyan megjegyzést, amely hasonlót mond ki, mint a korai megarai filozófusok álláspontja:

37 Makin 2006, 62. o.

Lehetetlen, hogy az, ami valaha nem létezett, később örökkévaló legyen, hiszen később is rendelkezni fog azzal a képességével, hogy ne legyen; ám nem azzal, hogy akkor ne létezzen, amikor létezik (mert akkor ténylegesen létezőként áll fenn), hanem azzal, hogy a múlt évben, vagy az elmúlt időben ne létezett légyen.³⁸

Arisztotelész itt azt fogalmazza meg, hogy amikor egy kontingens létező aktuálisan létezik, abban az időpontban megvalósultságként áll fenn az a potencialitása, hogy létezhet. Ebben a helyzetben viszont nem rendelkezik azzal a képességgel, hogy létezésének pillanatában ne létezzék, hanem kizárólag azzal a potencialitással rendelkezik, hogy az aktuális pillanattól eltérő időpontokban ne létezzék. Ez a szövegrész viszont felveti azt az ellentmondást, hogy ha Arisztotelész álláspontjának megfelelően elfogadjuk a meg nem valósuló potencialitások létét, akkor nincs akadálya annak, hogy azt gondoljuk: amikor egy kontingens létező létezik, az létezésének időpontjaiban is rendelkezik azzal a képességgel, hogy ne létezzon ugyanezekben az időpontokban, méghozzá úgy, hogy az adott pillanatnyi nemlétezés meg nem valósult potencialitásként áll fenn. Úgy tűnik, mintha Arisztotelész ezen a ponton egyetértene azokkal a megairaiakkal, akik azt a nézetet vallották: ha valami egy bizonyos pillanatban létezik, az abban a pillanatban kizárólag azzal a képességgel rendelkezik, hogy abban a bizonyos pillanatban létezzék, míg azzal a képességgel az adott pillanatban nem rendelkezik, hogy abban a pillanatban ne létezzék.

Mi lehetséges?

Úgy tűnik, Arisztotelész szándékosan kerüli a lehetetlenségek és a meg nem valósuló potencialitások egyértelmű elkülönítését, ugyanis nem ad meg definíciót egyik kategóriára sem, hanem például próbálja érzékeltetni a különbséget. A lehetségesség szerinte például az, hogy aki kitharán játszik, az egyben énekelhet is, noha éppen nem énekel, vagy lehetséges, hogy valaki álljon, aki éppen ül. Az ülésre és az állásra való képességgel egyszerre rendelkezik az ember, de nem lehetséges, hogy valaki egyszerre üljön és álljon, továbbá az sem lehetséges, hogy valaki végtelen ideig üljön, vagy végtelen ideig álljon.³⁹ Az örökkévaló és a nem örökkévaló létezés viszonyára ugyanakkor más szabály érvényes: ha egy dolog végtelen ideig létezve képes a pusztulásra, akkor képes arra, hogy ne létezzon. Viszont ha képes arra, hogy ne létezzon, akkor előbb-utóbb bekövetkezik az, hogy megszűnik létezni, és ugyanez vonatkozik a keletkezhetőség tulajdonságára is: ha valami keletkezhet, képes arra, hogy egy korábbi időpontban ne létezzon. Ebből az következik, hogy ami örökkévaló, az nem lehet sem keletkezett, sem pusztulható, ugyanis csak az

³⁸ Arisztotelész, *Az égbolt* 283b8–11.

³⁹ Arisztotelész, *Az égbolt* 281b10–19.

lehet örökkévaló, ami nem rendelkezik sem a keletkezhetőség, sem a pusztulhatóság képességével.⁴⁰ Úgy tűnik, mintha ezeken a szöveghelyeken Arisztotelész azonosítaná az örökkévaló létezését a szükségszerű létezéssel, ugyanis azt mondja ki: ami nem rendelkezik sem a keletkezhetőség, sem a pusztulhatóság képességével, az még csak nem is képes arra, hogy ne létezzen. Ez viszont azt a következményt vonja magával, hogy az állítás, hogy „az égbolt örökkévalóan létezik” nem foglalja magában azt a soha meg nem valósuló potencialitást, hogy az égbolt megszűnhetne létezni, hanem az égbolt létének aktualitása egyben szükségszerű igazság.

Más esetekben viszont léteznek meg nem valósuló potencialitások, azaz egy potencialitás léte többnyire független attól, hogy valaha aktualitássá válik-e. Arisztotelész szerint potencialitás például az, hogy egy fadarabból Hermész-szobor lehet, vagy aki egészséges szemmel rendelkezik, és csukva van a szeme, az lát.⁴¹ A filozófus ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a meg nem valósuló potencialitások és a lehetetlenségek között különbséget kell tennünk: ugyanis például az, hogy a négyzet oldalát valaha is összemérjük a négyzet átlójával, nem potencialitás, hanem lehetetlenség.⁴² Arisztotelész példákat sorakoztat fel műveiben, de nem határoz meg egyértelmű különbséget a lehetetlenségek és a meg nem valósuló potencialitások között, holott sok olyan helyzettel találkozhatunk, amikor nem lehet pontosan eldönteni, melyik esettel állunk szemben. Véleményem szerint részben ez inspirálhatta arra Diodóroszt, hogy konkrét definíciókkal határozza meg a modalitásokat, ugyanis ez által világos és egyértelmű határvonal jelölhető ki a meg nem valósuló potencialitások és a lehetetlenségek között.

Úgy gondolom, Diodórosz és Arisztotelész nézete megegyezik abban, hogy a lehetőség nem azonos az adott pillanatkor fennálló valósággal, de ebből az elvből kiindulva Diodórosz – Arisztotelésztől eltérően – arra jutott, hogy a lehetőség a jelenlegi vagy a jövőbeli valósággal egyezik meg. A megarai filozófus elméletének mindenképpen a javára írható, hogy kiküszöböli a lehetséges, de soha meg nem valósuló kijelentések problémáját, vagyis nem szaporítja feleslegesen a lehetséges, de nem létező entitások számát.⁴³ Az elmélet furcsasága ugyanakkor az, hogy maga után vonja a meg nem valósuló események képtelen mivoltát: például az a szalmaszál, amely sosem ég el, Diodórosz nézete szerint eleve nem is volt éghető, vagy az a drágakő, amely sosem törik el, eleve nem is volt eltörhető.⁴⁴ A győzedelmes argumentum ugyanakkor nemcsak a meg nem valósuló lehetőségekkel kapcsolatban fogalmaz meg határozott álláspontot, hanem azt is kimondja, hogy egy állítás, amelynek a tartalma megvalósul, szükségképpen valósul meg, hiszen csak az lehetséges, ami előbb vagy utóbb valóra válik.

40 Uo. 281b20–282a4.

41 Arisztotelész, *Metafizika* Θ 1048a32–b3.

42 Uo. 1047b5–14.

43 Altrichter 1993, 309–310. o.

44 Cicero, *A végzetéről* 7. 13. (Bugár – Lautner 2006, 89. o.)

IV. Diodórosz modalitás-definíciói

Akár azt a felfogást vesszük alapul, hogy Diodórosz Kronosz modalitás-definícióinak logikai alátámasztásként találta ki a győzedelmes argumentumot, akár azt, hogy a győzedelmes argumentumnak logikai következménye a négy diodóroszi modalitás-definíció, megállapíthatjuk, hogy a két dolog szoros összefüggésben áll egymással, és akármelyikből indulunk ki, szükségképpen eljutunk a másikhoz. Diodórosz modalitás-definíciói a következőképpen szólnak:

Egy állítás

- a) *lehetséges*, ha igaz, vagy igaz lesz
- b) *lehetetlen*, ha hamis, és nem is lesz igaz
- c) *szükségszerű*, ha igaz és sosem lesz hamis
- d) *nem szükségeszerű*, ha hamis, vagy hamis lesz.⁴⁵

Az első definíciót úgy értelmezhetjük, hogy egy konkrét eseményre utaló proposíció akkor és csak akkor fejez ki lehetségeséget, ha igaz vagy igazzá válik a jövőben. Például a „jövő tavasszal felbukkan az égbolton egy üstökös” állítás kizárólag akkor jelent lehetségeséget, ha jövő tavasszal valóban felbukkan az égbolton egy üstökös. A kijelentés tartalma csakis jövő tavasszal valósulhat meg, hiszen erre az időpontra vonatkozik, de ha akkor megvalósul, az azt jelenti, hogy állításunk már akkor is lehetségeséget fejezett ki, amikor korábban kimondtuk. Ha viszont jövő tavasszal nem jelenik meg az égbolton üstökös, akkor mondatunk már eleve, a kimondás időpontjában is lehetetlenséget kifejező állítás volt, ugyanis ami nem valósul meg, arról semmilyen időpontban sem mondhatjuk igaz állításként azt, hogy megvalósul egy bizonyos időpontban.

Ugyanígy, ha azt a kijelentést fogalmazzuk meg, hogy „Hérakleitosz májbetegségben hal meg”, az abban az esetben fejez ki lehetségeséget, ha Hérakleitosz valóban májbetegségben hal meg, ugyanis másképpen nem valósulhat meg az állításunk. Ha ez bekövetkezik, akkor viszont nemcsak Hérakleitosz halálának az időpontjában, hanem ahhoz viszonyítva minden múltbeli és minden jövőbeli időpontban is igaz az a proposíció, hogy „Hérakleitosz májbetegségben hal meg”. Diodórosz nézete szerint ha egy kijelentés minden pillanatban igaz, akkor szükségszerűen igaz, ezért ha minden egyes pillanatban igaz állításként mondhatjuk ki, hogy „Hérakleitosz májbetegségben hal meg”, az azt jelenti, hogy már a Hérakleitosz születése előtti időpontokban is szükségszerűen igaz volt az állításunk. Másrészt viszont, ha hamis az állításunk, akkor az összes múlt-, jelen- és jövőbeli időpontban hamisan állítjuk, hogy „Hérakleitosz májbetegségben hal meg”, és ha egy kijelentés minden időpontban hamis, akkor egyben lehetetlen is.

⁴⁵ Boethius, *Commentarii in librum Aristotelis De interpretatione* II. 234. 22–26.

Diodórosz úgy gondolja: sem a múltra, sem a jelenre és a jövőre vonatkozó, egyedi eseményekre utaló kijelentések igazságértéke nem változik, és minden kijelentés igazságértéke adott már a megfogalmazásának pillanatában, még akkor is, ha csak később szerzünk tudomást a tényleges igazságértékéről. A nem általánosságokat megfogalmazó proposíciók így vagy szükségszerűek, vagy lehetetlenek, mivel csakis az az állítás fejez ki lehetségeséget, amely előbb vagy utóbb szükségszerűvé válik. A szó igazi értelmében vett lehetségeség, valamint a nem szükségszerűség kategóriája pedig tulajdonképpen egybeesik, ugyanis ami lehetséges, az egyben nem szükségszerű, és fordítva. Ebbe a csoportba tehát kizárólag olyan állítások tartoznak, amelyek általánosságokat fejeznek ki, vagyis amelyek akárhányszor megvalósulhatnak, mint például a „nappal van” állítás.

Diodórosz modalitás-definíciói egyértelmű meghatározásokat adnak arra, hogy mit tekintünk lehetségesnek, illetve lehetetlennek, ezáltal megoldási javaslatot nyújtanak arra a kérdésre, hogy mi alapján különböztethetjük meg egymástól a meg nem valósuló potencialításokat és a lehetetlenségeket. Ez a megoldási kísérlet viszont magával vonja azt a nézetet, hogy meg nem valósuló potencialítások nincsenek, amivel tulajdonképpen a megarai filozófus egyértelműen elkötelezi magát a determinizmus mellett. Úgy gondolom, Diodórosznak mindenképpen javára írható, hogy olyan definíciókat ad meg, amelyek által elvileg meghatározható, hogy egy adott kijelentés a négy modalitás melyik típusához tartozik, így megszünteti azt a nehézséget, hogy csak találgatásokat tehetünk arról, hogy egy állítás lehetségeséget vagy lehetetlenséget mond-e ki. A következő példa rávilágít arra, amit a diodóroszi definíciók kifejeznek: mégpedig hogy léteznek olyan kijelentések, amelyek első ránézésre lehetségesnek tűnnek, annak ellenére, hogy valójában szükségszerűséget vagy lehetetlenséget fejeznek ki. Tegyük fel, hogy egy nagyjából félig teli hordóból át akarjuk önteni a bort egy kisebb hordóba. Ebben a helyzetben azt gondolhatnánk, lehetségeséget fejez ki az az állítás is, hogy „a bor belefér a kisebb hordóba”, és az is, hogy „a bor nem fér bele a kisebb hordóba”. Viszont ha empirikusan verifikáljuk a két állítást, azaz átöntjük a bort a kisebb hordóba, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a két kijelentés közül melyik igaz és melyik hamis. De abból, hogy csak egy bizonyos időpontban szerzünk tudomást az állítások igazságértékéről, nem következik, hogy állításaink az empirikus verifikációkor nyerik el az igazságértéküket: azaz példánk esetében már eleve adott volt, hogy az a bizonyos mennyiségű bor belefér-e a kisebb hordóba vagy sem, csak az átöntés megtörténte előtt ez még nem volt világos számunkra.

A lehetségeség diodóroszi definíciójának további előnye, hogy ennek segítségével el tudunk számolni az olyan kétséges esetekkel, amelyek egy darabig lehetségesnek tűnnek számunkra, de később bebizonyosodik róluk, hogy lehetetlenek. Ezzel szemben ugyanis Arisztotelész potencialításokkal kapcsolatos állásfoglalása végtelen számú olyan kijelentés generálását engedi meg, amely lehetségesnek tűnik, de valójában nem az. Ezt a következő példával szemléltethetjük: tegyük fel, hogy egy kereskedő üzleti partnert keres,

és tárgyalást folytat tíz szőlősgazdával azzal a céllal, hogy kiválassza, melyiktől vásároljon szőlőt. Tegyük fel, hogy ugyanazon a napon, egymás utáni időpontokban folynak le a tárgyalások, és mind a tíz szőlősgazda örömmel szerződést kötne a kereskedővel, továbbá abban állapodnak meg a tárgyalások során a felek, hogy a kereskedő három nap múlva ad választ. Ebben az esetben előfordulhat, hogy az utolsó tárgyalás lefolyása után néhány perccel már biztosan tudja a kereskedő, hogy melyik gazdát választja, és ezen a döntésén nem is változtat az elkövetkezendő három nap alatt. Ebben az esetben eldőltnek tekinthetjük már a tárgyalások napján azt a kérdést, hogy melyik szőlősgazdával köt szerződést, viszont Arisztotelész nézete azt vonja maga után, hogy az elkövetkezendő három nap során mindegyik gazda számára lehetségesnek tűnik az, hogy őt választja a kereskedő. Ebben a helyzetben viszont tíz gazdából kilenc potencialitást feltételez egy olyan kérdéssel kapcsolatban, amely már eldőlt, azaz amely múltra vonatkozó szükség-szerű igazsággá, azaz lehetetlenséggé változott át a kereskedő döntésének pillanatában. De előfordulhat az is, hogy bár a kereskedő rögtön a tárgyalások után döntést hoz, később mégis változtat rajta, mert közben egy olyan új információ birtokába jut, amely miatt meggondolja magát, és mégis másvalakit választ; vagy pedig előfordulhat, hogy eleve csak a harmadik napon hozza meg a döntését. Ezekben az esetekben helytálló-nak tekinthetjük Arisztotelész elméletét, amely szerint mind a tíz gazda rendelkezik a tárgyalás utáni napokon azzal a potencialitással, hogy vele köt üzletet a kereskedő. De azzal a problémával szembesülnünk kell, hogy a legelső esetben olyasmit hisznek a gazdák lehetségesnek, ami valójában nem az, és kizárólag tudásuk korlátozottsága miatt tűnik lehetségesnek, mivel nem tudnak arról, hogy a kereskedő már rögtön meghozta a döntését, amelyet csak később fog közölni velük. Különbséget kell tehát tennünk az olyan esetek között, amikor valóban lehetségeséget kifejező állításokat fogalmazhatunk meg, illetve amikor lehetségesnek tűnő, de valójában lehetetlenséget kifejező állításokat teszünk. Arisztotelész példájára visszatérve: élhetünk azzal a feltételezéssel, hogy „ez a fadarab potenciálisan Hermész-szobor”, de előfordulhat, hogy amikor nekilátunk ki-faragni a szobrot, bizonyossá válik számunkra, hogy a fadarab alkalmatlan a faragásra, mert olyan az anyaga, hogy fizikai képtelenség megmunkálni.

Az elméleti jellegű kérdések még az előbbieknél is nagyobb nehézségeket vetnek fel, ugyanis lehetségesnek tarthatjuk például azt a kijelentést, hogy „az univerzálék léteznek” és azt is, hogy „az univerzálék nem léteznek”. Szükségszerű, hogy a két kijelentés közül az egyik igaz és a másik hamis legyen, de hogy a kettő közül melyik igaz és melyik hamis, talán soha nem fog bizonyosan kiderülni számunkra. Ennek ellenére a szó igazi értelmében nem fejez ki potencialitást a két mondat, hiszen ha léteznek univerzálék, akkor most is léteznek, míg ha nem léteznek univerzálék, akkor most sem léteznek. Tehát elvileg adva van már most is a két kijelentés igazság-értéke, ugyanúgy, ahogy a boros hordó példájánál, így tulajdonképpen csak látszat,

hogy lehetőségességet fejez ki a két állítás. Véleményem szerint Diodórosz Kronosz megoldást nyújt erre a problémára azzal a teóriával, amely szerint lehetőségességet az a kijelentés fejez ki, amely igaz, vagy igaz lesz. Ez a nézet ugyanis azt vonja magával, hogy az lehetséges, ami a jelenben vagy a jövőben szükségszerű igazsággá válik, de ha egy kijelentés lehetőségességből szükségszerű igazsággá változik át, az csak azt mutatja, hogy tudomást szereztünk az igazságértékéről, amely valójában már korábban is adott volt.

V. A kondicionális állítások diodóroszi igazságkritériuma

A győzedelmes argumentumból, illetve a lehetőségesség definíciójából következik a kondicionális kijelentések diodóroszi igazságkritériuma, amely így hangzik: helytálló feltételes állítás⁴⁶ az, amelyre nézve nem lehetséges és nem is volt lehetséges, hogy igaz előtaggal kezdődjön, és hamis utótaggal végződjön. Ez volt az a mondat, amely Sextus Empiricus leírása szerint annyira közismert volt, hogy még a háztetőn üldögélő hollók is ezt károgták.⁴⁷ A helytálló feltételes állításokkal kapcsolatos Diodóroszi álláspont a következőképpen vezethető le a győzedelmes argumentumból:

- 1) A feltételes, vagyis kondicionális állítás annyit jelent, mint: „ha p , akkor q ”, ami egyenértékű azzal, hogy „nem igaz, hogy: p és nem q ”.
- 2) Ebből az következik, hogy ha – a győzedelmes argumentum értelmében – mindig az volt a helyzet, hogy a „ p és nem q ” állítás soha nem lesz igaz a jövőben, akkor most is igaz az, hogy „ p és nem q soha nem lesz igaz”.
- 3) Vagyis: ha soha nem volt olyan időpont, amikor helyesen lehetett állítani, hogy „ p és nem q igaz lesz”, akkor mindig helyesen lehetett állítani, hogy: „vagy p és q , vagy nem p és q , vagy nem p és nem q mindig igaz lesz”.
- 4) Ha egy kijelentést mindig helyesen állíthatunk, azaz ha egy kijelentés mindig igaz, akkor szükségszerű. Tehát: amit egy helytálló feltételes állítás kimond, az mindig szükségszerű.⁴⁸

⁴⁶ Az igaz kondicionális kijelentéseket az antik kommentáriródalom általában „helytálló feltételes állításoknak” szokta nevezni.

⁴⁷ Sextus Empiricus, *Adv. math.* I. 310.

⁴⁸ Kneale 1987, 134–136. o.

Ez egyben azt is jelenti, hogy a helytálló feltételes állítások modalitása nem változhat meg; az ilyen állítások mindig szükségszerűek lesznek, és szükségszerűek voltak. Ebből az következik, hogy ha egy igaz kondicionális kijelentés előtagja szükségszerű, akkor az utótagja is szükségszerű kell, hogy legyen.

Cicero *A végzetről* című művében az alábbi példán keresztül mutatja be a diodóroszi elveknek megfelelő következtetést:⁴⁹

- 1) Tegyük fel, hogy igaz a következő állítás: „ha valaki a Sirius felkeltekor született, akkor nem fog a tengerbe veszni”.
- 2) Ebben az esetben az az állítás is igaz, hogy: „ha Fabius a Sirius felkeltekor született, akkor Fabius nem fog a tengerbe veszni”.
- 3) Így ellentmondás áll fenn e két kijelentés között: „Fabius a Sirius felkeltekor született” és „Fabius a tengerbe fog veszni”.
- 4) Tételizzük fel, hogy Fabius biztosan a Sirius felkeltekor született. Ebben az esetben ellentmond egymásnak az a két kijelentés, hogy „létezik Fabius”, és „Fabius a tengerbe fog veszni”.
- 5) Konklúzió: a „Fabius a tengerbe fog veszni” kijelentés megvalósulása nem lehetséges. Ennélfogva mindazon jövőre vonatkozó kijelentések, amelyek hamisak, egyszersmind lehetetlenek.

Ez a következtetés abból indul ki, hogy a „Fabius a Sirius felkeltekor született” állítás szükségszerűen igaz, mivel a múltra vonatkozik. Továbbá, ha igaz az az állítás, hogy „ha valaki a Sirius felkeltekor született, akkor nem fog a tengerbe veszni”, akkor nincs olyan időpont, amikor igaz állításként lehetne mondani, hogy „Fabius a tengerbe fog veszni”. Ha viszont semmilyen időpontban sem igaz ez az állítás, akkor egy szükségszerűen hamis állításról van szó. Ha pedig szükségszerűen hamis, hogy „Fabius a tengerbe fog veszni”, akkor lehetetlen, hogy „Fabius a tengerbe fog veszni”. Így jutunk arra a konklúzióra, hogy a jövőre vonatkozó hamis kondicionális kijelentések lehetetlenséget fejeznek ki.

A feltételes állításokra tehát ugyanaz a szabály vonatkozik, mint az egyedi eseményekre utaló nem feltételes kijelentésekre: ha igazak, akkor egyben szükségszerűek, míg ha hamisak, akkor egyben lehetetlenek.

⁴⁹ Cicero, *A végzetről* 6. 12.

VI. Philón és Arisztotelész reakciója

Diodórosz Kronosz nézetét kritizálja tanítványa, a megarai Philón, aki úgy gondolom, olyan meghatározásokat ad a modalításokra és a feltételes kijelentések igazságkritériumára, amelyek nem állnak ellentmondásban az Arisztotelész által megfogalmazott nézetekkel. Nem tartom kizártnak, hogy ha Arisztotelész konkrét definíciókat akart volna megadni, akkor ugyanúgy határozta volna meg őket, mint Philón. Boethiusnál a következőt olvashatjuk:

Philón azt mondja, hogy lehetséges az, ami az állítás saját természeténél fogva megengedi az igazságot, mint ha például azt mondom, hogy ma újra elolvasom Theokritosz *Bukolikáját*. Ha semmi külső körülmény nem gátolja, úgy, ahogy önmagában van, ez alkalmas arra, hogy igaz legyen.⁵⁰

Philón a következőképpen határozza meg a modalításokat:

Egy állítás

- a) *lehetséges*, ha képes saját természeténél fogva igaz lenni egy bizonyos időpontban
- b) *lehetetlen*, ha nem képes saját természeténél fogva valaha is igaz lenni
- c) *szükségszerű*, ha nem képes saját természeténél fogva valaha is hamis lenni
- d) *nem szükségeszerű*, ha képes saját természeténél fogva hamis lenni egy bizonyos időpontban.⁵¹

Diodórosz álláspontjával annyiban egyezik Philón elmélete, hogy egy szükségeszerű állítás minden időpontban igaz, és egy lehetetlen állítás minden időpontban hamis. Philón ugyanakkor azt is kimondja: egy állítás akkor is lehetséges, ha mindig hamis, például az a kijelentés, hogy „ebből a fadarabból Hermész-szobrot faragok” akkor is lehetséges, ha sosem valósul meg. Philón úgy gondolja, azok a kijelentések fejeznek ki lehetőségességet, amelyek nem tartalmaznak logikai ellentmondást, viszont itt újra beleütközünk abba a problémába, amely Arisztotelész filozófiája kapcsán is felvetődött: hol húzhatjuk meg a határt a logikai ellentmondást tartalmazó és nem tartalmazó mondatok között? Természetesen találunk számos olyan példát, ahol nyilvánvaló a különbség a két mondat típus között, például lehetőségességet fejez ki az az állítás, hogy „Laiosznak gyermeke születik, aki megöli őt”, míg lehetlenséget fejez ki az, hogy „Laiosznak mínusz egyharmad gyermeke születik”. De vannak olyan esetek is, amikor nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy egy állítás lehetőségességet fejez-e ki. Né-

50 Kneale 1987, 125–126. o., ford. Máté András. Eredeti szöveghely: Boethius, *Commentarii in Librum Aristotelis De interpretatione* II. 234. 10–22.

51 Bobzien 2001, 108. o. Eredeti szöveghely: Boethius, *Commentarii in Librum Aristotelis De interpretatione* II. 234. 10–22.

zük a következő példát: egy keselyűtojás, amely leesik a szikláról, vagy összetörik, vagy nem, de hogy melyik állítás lesz igaz és melyik hamis, azt a fizikai törvényszerűségek határozzák meg, és kizárólag azért tarthatjuk mindkét kijelentést lehetségesnek, mert nincs tudomásunk az összes olyan erőhatásról, amelyeket a tojás elszenved az esés közben. Ha előre ismernénk a tojás esésével kapcsolatos összes erőhatást, akkor már a zuhanás előtt is ki tudnánk számolni, hogy melyik állításunk igaz, és melyik hamis, de ha nem ismerjük ezeket a hatásokat, akkor meg kell várnunk, míg földet ér a tojás, és csak akkor tudjuk beazonosítani, hogy a két lehetségesnek tűnő állítás közül melyiknek mi az igazságértéke. De ez nem jelenti azt, hogy a két állítás eredetileg lehetségeséget fejezett ki, hanem kizárólag az következik belőle, hogy számunkra nem volt korábban ismert, hogy a két állítás közül melyik szükségszerűen igaz, és melyik szükségszerűen hamis. Felvethető továbbá, hogy ha két személy tanúja lenne a keselyűtojás esésének, akkor előfordulhat, hogy egyikük egyáltalán nem tudja megmondani előre, hogy a tojás összetörik-e vagy sem, míg a másik, ha már sok hasonló esetet látott, nagy valószínűséggel meg tudja mondani, mi lesz a zuhanás eredménye. És ugyanígy, ha egy olyan személy látná a keselyűtojás zuhanását, aki birtokában van az összes erőhatás ismeretének, az teljes bizonyossággal meg tudná mondani a két kijelentés igazságértékét, mielőtt még azok empirikusan igazolódának.

Úgy gondolom, lényegében azzal a problémával állunk szemben Arisztotelész és Philón nézeteinek vizsgálatakor egyaránt, hogy ami lehetségesnek tűnik, az valójában sok esetben nem lehetséges, hanem kizárólag tudásunk hiánya miatt tűnik lehetségesnek. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a metafizikai lehetőségesség nem azonos az episztémikus lehetőségességgel. Diodórosz véleményem szerint helyesen ismeri fel ezt a problémát, és a lehetőségesség definíciójával egyértelmű határt húz a potencialitások és lehetetlenségek közé, továbbá rávilágít arra a problémára, hogy ha egy esemény kimeneteléről nincs tudomásunk, az nem jelenti azt, hogy ne lennének eleve meghatározva az eseménnyel kapcsolatos kijelentéseink igazságértékei. Egy hétköznapi példával élve: ha egy kisgyerek számára, aki még nem tanult földrajzot, lehetségesnek tűnik a „holnap nem a Föld fog keringeni a Nap körül, hanem a Nap fog keringeni a Föld körül” állítás és annak tagadása is, attól még nem tekinthetjük lehetségesnek mindkét állítást, hiszen olyan törvényszerűségek határozzák meg az égitestek mozgását, amelyek nem változnak meg egyik napról a másikra. De ha holnap mégis bekövetkezne, hogy a Nap elkezdi keringeni a Föld körül, az sem jelentené azt, hogy eredetileg mindkét állításunk lehetséges volt, hanem csak azt bizonyítaná, hogy tévedtünk, és lehetetlennek hittünk egy olyan állítást, amely valójában lehetőségességet fejezett ki, és ez a lehetőségesség később szükségszerű igazsággá változott. A Diodórosz által meghatározott modalitás-definíciók mindenképpen védhetők abból a szempontból, hogy ha ezek által határozzuk meg kijelentéseink modalitását, akkor nem áll fenn az a veszély, hogy lehetségesnek tartunk egy olyan kijelentést, amely valójában lehetetlenséget fejez ki, így nem szaporítjuk feleslegesen a létező entitások számát.

Philón úgy gondolja, az a feltételes állítás helytálló, amely esetében nem áll fenn, hogy igaz előtagra hamis utótag következik. Erre azt a példát hozza fel az antik kommentárirodalom, hogy ha nappal van és én beszélgetek, akkor Philón szerint igaz az az állítás, hogy „ha nappal van, akkor én beszélgetek”.⁵² Diodórosz gondolatmenete alapján viszont ez az állítás nem helytálló, mivel előfordulnak olyan esetek, hogy nappal van, de én mégsem beszélgetek, vagyis erre a kijelentésre nem áll az a kritérium, hogy „nem lehetséges és nem is volt lehetséges, hogy igaz előtagra hamis utótag következzen”. Diodórosz elmélete magával vonja, hogy az igaz kondicionális kijelentések egyben szükségszerűek, a hamisak pedig egyben lehetetlenek. Philón valószínűleg ezt akarta kiküszöbölni, és így jutott arra a nézetre, hogy egy feltételes állítás akkor igaz, ha igaz előtagot nem követ hamis utótag. Ez a meghatározás azt jelenti, hogy egy kondicionális kijelentés három módon lehet igaz, és egy módon lehet hamis.⁵³ A feltételes állítások Philón szerint a következő esetekben igazak:

- 1) Igaz előtagot igaz utótag követ, például: „ha nappal van, akkor világos van”.
- 2) Hamis előtagot hamis utótag követ, például: „ha a Föld repül, akkor a Földnek szárnyai vannak”.
- 3) Hamiselőtagot igaz utótag követ, például: „ha a Föld repül, akkor a Föld létezik”.
Egy kondicionális kijelentés abban az esetben hamis, amikor igaz előtagot hamis utótag követ, például: „ha nappal van, akkor éjszaka van”.⁵⁴

Philón elméletében különösnek tűnik, hogy egy egyedi eseményre vonatkozó kondicionális kijelentés akkor is igaz, ha hamis előtaggal kezdődik, míg Diodórosz igazságkritériuma szerint egy ilyen állítás hamis. Utóbbi filozófus elméletéből „csupán” az a furcsaság adódik, hogy minden olyan feltételes állítás helytálló, amelynek az előtagja hamis általános állítás.⁵⁵ Erre szolgál példaként a következő kijelentés: „ha a dolgoknak nincsenek oszthatatlan elemeik, akkor a dolgoknak vannak oszthatatlan elemeik”.⁵⁶ Az egyedi eseményekre vonatkozó kijelentéseknél viszont nem áll fenn ez a probléma Diodórosz kritériuma szerint, mivel az ilyen kijelentések csak akkor lehetnek igazak, ha igaz előtaggal kezdődnek és igaz utótaggal végződnek.

52 Steiger 1994, 98. o. Eredeti szöveghely: Sextus Empiricus, *A pürrhonizmus alapvonalai* II. 110–111. (141 Döring)

53 A mai predikátumlogikában is a philóni igazságkritériumot alkalmazzák a kondicionális kijelentésekre.

54 Steiger 1994, 99. o. Eredeti szöveghely: Sextus Empiricus, *A pürrhonizmus alapvonalai* III. 112–114. (142 Döring)

55 Kneale 1987, 135. o.

56 Steiger 1994, 98. o. Eredeti szöveghely: Sextus Empiricus, *A pürrhonizmus alapvonalai* II. 111. (141 Döring)

VII. Összegzés

A győzedelmes argumentum levezetéséből egyértelműen látható, hogy Diodórosz Kronosz helyesen ismerte fel a három premissza együttes implauzibilitását, és ezáltal rávilágított egy olyan problémára, amelyre korábban még senki nem hívta fel a figyelmet. Az argumentum mindenképpen győzedelmesnek tekinthető abból a szempontból, hogy senki nem vonta kétségbe Diodórosz felismerését a három premissza inkonzisztenciájáról.

Úgy gondolom, a megarei filozófus helyesen járt el, amikor a három premissza közül a harmadikat utasította el, ugyanis ez jóval inkább megkérdőjelezhető, mint az első és a második. A modalitás-definíciói pedig konkrétan elkülönítik egymástól a lehetőségességet és a lehetetlenségeket kifejező állításokat, ami Arisztotelész filozófiájából hiányzik. Diodórosz továbbá olyan definíciókat adott meg, amelyek által elviekben verifikálható, hogy egy kijelentés a négy modalitás közül melyik kategóriába tartozik, ezáltal nem szaporítva feleslegesen a lehetségesnek tűnő, de valójában lehetetlenséget kifejező proposíciók számát.

Diodórosz Kronosz egy erős logikai érvet hozott fel a determinizmus mellett, ami kihívást jelentett más filozófusok számára, ugyanis sokan nem akarták elfogadni a győzedelmes argumentum determinista konklúzióját. Ezen túlmenően pedig még olyan filozófusok is reagáltak Diodórosz érvelésére, akik a determinizmus másfajta megközelítését vallották.⁵⁷ A győzedelmes argumentum így rendkívül inspiráló hatást gyakorolt számos filozófusra, arra kényszerítette őket, hogy megvizsgálják, hol húzható meg a határ a lehetőségek és a lehetetlenségek között, illetve hogyan lehet konkrét meghatározásokat adni a modalitásokra.

Az argumentum kritikájaként felvethető, hogy Diodórosz a második premissza, vagyis egy logikai szabály megőrzése érdekében vetette el a meg nem valósuló lehetőséget létezését. A három premissza tulajdonképpen a következőre világít rá: ha azt feltételezzük, hogy valaminek a megvalósulása egy bizonyos időpontban még lehetségesnek tűnik, míg egy későbbi időpontban lehetetlenné válik, az azt jelenti, hogy ugyanannak a proposíciónak lehetőségességet és lehetetlenséget kellene egyszerre kifejeznie, ez viszont logikai ellentmondás. Ez viszont kiküszöbölhető Diodórosz teóriájával: ha úgy gondoljuk, hogy eleve csak az volt lehetséges, ami később megvalósult, akkor nem áll fenn az előbbi probléma. De mivel intuíciónk mégiscsak azt sugallja, hogy léteznek meg nem valósuló potencialitások, felvethetjük a következő kérdést: egy modális logikai szabály mennyiben vonatkoztatható a világ eseményeire?

A győzedelmes argumentum nagy hatást gyakorolt a sztoikusokra is, akik viszont Diodórosszal szemben úgy gondolták, hogy a megvalósuló események kizárólag a vi-

⁵⁷ Diodórosz hatására többek között az oksági determinizmust elfogadó sztoikus Khrüszipposz is megfogalmazta a maga modalitás-definícióit, és állást foglalt a győzedelmes argumentummal kapcsolatban. (Lásd: Cicero, *A végzetéről*.)

lágban végbemenő fizikai–okási folyamatokon múlnak, nem pedig a proposíciók igazságértékén. Ezzel az állásponttal helyesen világítottak rá arra a veszélyre, amelyet a győzedelmes argumentum sugall: Diodórosz érvelése azt a látszatot kelti, mintha azon múlna az események végbemenetele, hogy mi a proposíciók előzetesen már meghatározott, változatlan igazságértéke. A sztoikusok véleményem szerint helyesen mutattak rá erre a nehézségre, és úgy érveltek: az események bekövetkezése nem szükségszerű még akkor sem, ha a rájuk vonatkozó proposíciók igazságértéke már előzetesen adott.⁵⁸ Khrüszipposz – forrásaink szerint egyedülként a győzedelmes argumentumra reagáló filozófusok közül – a második premisszát vetette el. A fennmaradt leírás szerint azért tett így, mert olyan eseteket talált, amelyek kivételt képeznek a második premissza alól,⁵⁹ ugyanakkor véleményem szerint ezt úgy is értelmezhetjük: a sztoikus filozófus úgy gondolta, egy logikai szabály nem feltétlenül alkalmas arra, hogy a világban végbemenő eseményekről bármiféle leírást adjon.

Bibliográfia

Elsődleges irodalom

- Arisztotelész 2009, *Az égbolt*. Ford. Lautner Péter, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Barnes, Jonathan (szerk.) 1984, *The Complete Works of Aristotle: The Revised Oxford Translation*. Princeton University Press, Princeton.
- Bugar M. István – Lautner Péter (szerk.) 2006, *Sors és szabadság – Az emberi autonómia problémája az antik filozófiában a Kr. u. II. századig*. Kairosz, Budapest.
- Diogenes Laertius 1853, *The Lives and Opinions of Eminent Philosophers*. Ford. C. D. Yonge, Henry G. Bohn, London. [<http://www.classicpersuasion.org/pw/diogenes>] (2010.10.30.).
- Döring, Klaus 1972, *Die Megariker – Kommentierte Sammlung der Testimonien*. Grüner, Amsterdam.
- Epictetus 1989, *Dissertationes*. Ford. W. A. Oldfather, Harvard University Press, Cambridge (MA).
- Makin, Stephen 2006, *Aristotle Metaphysics Book Θ*. Ford. Stephen Makin. Clanderon Press, Oxford.
- Sextus Empiricus 1967, *Sextus Empiricus: In four volumes*. Ford. R. G. Bury, Harvard University Press, London and Cambridge.

⁵⁸ Cicero, *A végzetéről* 12. 27–28.

⁵⁹ Uo., 7.14. Kivételt jelenthet a következő: ha valaki kimondja önmagáról, hogy „én létezem”, akkor ez az állítás szükségszerűen igaz, míg ha azt mondja ki magáról valaki, hogy „én nem létezem”, akkor ez egy lehetetlenséget kifejező állítás. Ha ugyanerről az emberről egyes szám harmadik személyben mondja ki másvalaki, hogy „ő létezik”, akkor a kijelentés viszont már nem szükségszerű, hanem lehetséges. (Lásd: Kneale 1987, 129–130. o.)

Steiger Kornél 1994, *Görög gondolkodók (3) – A cinikus és a megarai filozófia*. Válogatta, fordította, az előszót és a jegyzeteket írta Steiger Kornél. Kossuth, Budapest, 75–122. o.

Másodlagos irodalom

- Algra – Barnes – Mansfeld – Schofield (szerk.) 1999, *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Altrichter Ferenc 1993, „A győzedelmes argumentum”. In *Észérvek az európai filozófiai hagyományban*. Atlantisz, Budapest, 289–327. o.
- Bobzien, Susanne 2001, *Determinism and Freedom in Stoic Philosophy*. Clarendon Press, Oxford.
- Denyer, Nicholas 2010, *Diodorus Cronus: Modality, the Master Argument and Formalisation*. [www.humanamente.eu/PDF/Paper_Diodorus%20Cronus_issue%208 .pdf] (2011.01.10.).
- Denyer, Nicholas – Makin, Stephen 2000, „Aristotle on Modality”. *Proceedings of the Aristotelian Society* 74, 143–178. o.
- Döring, Klaus 1989, „Gab es eine Dialektische Schule?” *Phronesis* 34/3, 293–310. o..
- Gaskin, Richard 1995, *The Sea Battle and the Master Argument: Aristotle and Diodorus Cronus on the Metaphysics of the Future*. De Gruyter, Berlin.
- Hintikka, Jaakko 1973, *Time & Necessity: Studies in Aristotle's theory of modality*. Clarendon Press, Oxford.
- Kneale, William – Kneale, Martha 1987, *A logika fejlődése*. Ford. Máté András, Fehér Márta, Hársing László, Bánki Dezső, Gondolat, Budapest.
- Mates, Benson 1949, „Diodorean Implication”. *The Philosophical Review* 58/3, 234–242. o. [http://www.jstor.org/stable/2181853] (2010.10.26.).
- Mates, Benson 1953, *Stoic Logic*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles.
- Máté András 2010, *Az ókori logika története*. [http://phil.elte.hu/mate/okorlogtort.doc] (2010.10.30.).
- Ruzsa Imre 1984, *Klasszikus, modális és intenzionális logika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Sedley, David 2010, *Diodorus Cronus*. [http://plato.stanford.edu/entries/diodorus-cronus] (2010.10.24.).